

***„Nem az a jó lovas, akit nem tud ledobni a lóva,
hanem az, akit nem akar...”***

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	3
Kiképzési formák	4
A hét játék.....	6
<i>A barátkozás</i>	7
A sündisznós.....	7
A hajtós	7
<i>A jójó</i>	8
<i>A kör</i>	8
Az oldalazós.....	8
<i>A rés</i>	9
A lovak személyisége	11
Kiképzési módszer.....	13
A lovak tanulási képessége	17
Kutatásom célja.....	18
Eredmények	19
Érdekességek	24
Különleges viselkedési formák.....	25
Összefoglaló és további célok	27
Mellékletek	29
Felhasznált irodalom.....	33

Bevezető

Régi álmom volt, hogy legyen egy saját lovam. Hatévnyi lovaglás után (álmom valóra vált.) ez meg is valósult. Azonban akármilyen lovas tapasztalattal is rendelkeztem, egyszerűen nem tudtam kezelni a saját lovamat, Dollyt. Számtalanszor ledobott a hátáról, elszaladt mellőlem, harapott, rúgott és nem kedvelt más lovakat sem. Elkeseredésemben más kiképzési módszerek után kezdtem el kutatni. Kutatásom során találkoztam először a Parelli féle természetes lókiképzés módszerével, közelebbről is megismerkedtem vele, és kezdetét vette a lovammal való bizalom kialakítása.

Kiképzési formák

A természetes lókiképzőket a köznyelv suttogóknak nevezi. Ez azért terjedt el, mert egy kívülálló csak azt látja, hogy a tréner belesuttog a ló fülébe, és az mindent megtesz neki. Valójában, ez a módszer a lovak egymás közötti kommunikációján alapul. Legfontosabb kommunikációs eszközük pedig a ménesben használt testbeszéd, amelyet egymás között használnak, és ezt építhetjük be a kiképzésbe. A másik fontos dolog, hogy erőszakmentesen próbálja elérni a jó kapcsolatot a ló és a lovas között.

A mai legsikeresebb természetes lókiképzés, a Parelli-módszer, amit Pat Parelli fejlesztett ki. Példaképei és mesterei között volt Tom Dorrance, Troy Henry, Ray Hunt és Ronnie Willis, akik e módszer atyjának tekinthetők. Troy Henry a Kung-fu világában alkalmazta, ami megtanította a test és az elme kontroljára. Már egészen kicsi korától kezdve érdekelte a lovakkal való harmónia kialakítása és a legjobbaktól akart tanulni. Később kiképzőként dolgozott, és a problémás lovakkal foglalkozott. De a lovak miután visszakerültek a tudatlan gazdához, újra jelentkeztek náluk a problémák. Felismerve a problémát, eldöntötte, hogy nem a lovakat fogja képezni, hanem az embereket fogja megtanítani arra, hogy hogyan bánjanak társként velük. 1989-ben megismerkedett egy ausztrál díjlovassal, Lindával, aki lova számára Patben látta az utolsó esélyt. A találkozásnak végül házasság lett a vége. Linda volt az aki segített Patnek egy olyan rendszert kialakításában, amit bárki könnyedén követhet. Mivel nem szüntek meg díjlovas hajlamai, ezért áthatóan kezdte tanulmányozni a természetes lovaglást. Neki köszönhetjük, hogy lovunkkal erőszak nélkül olyan feladatokat végezhetünk el, mint a magasabb szinteken lévő díjlovasok. Neves lovasokkal is sokszor együttműködtek, mint például Craig Johnson, Walter Zettl, Louis Lucio, David O'Connor és Dr. Robert Miller.

Céget alapítottak Parelli néven, amely rengeteg tanulást és kiképzést segítő árucikket forgalmaz. A legfontosabb eszközök közé tartozik a csomózott kötőfék, a hosszú vezetősár és a répabot. A répabot egy eszköz, amely helyettesíti a lovak farkát (fontos a kommunikációban), egyfajta mankót nyújt számunkra, és meghosszabbítja karunkat. A csomózott kötőfék, pedig azért fontos, mert az általános kötőfékekkel ellentétben, ebbe, a ló nem tud belefeszülni, hiszen vékony kötélből készítik. Ezek mellett a cég DVD-k és újságokon keresztül segít a továbbtanulásban. A kiemelendőbb DVD csomagok közé tartozik a Successe Seires (Sikersorozat), a Parelli Patterns (Parelli minta), illetve a Level Pathways (Szintek). Találhatunk olyan termékeket is, amelyek specializálódásra szolgálnak. A nemrég megjelent Game of Contact DVD (Kapcsolat játék) abban segít, hogy természetes módon érjük el a ló koncentrációját, összeszedettségét és nehezebb díjlovas feladatokat végezzünk el vele.

A Parelli-féle kiképzésének a rendszerét bárki könnyedén követni tudja és meg tudja állapítani, hogy milyen szinten tart a lovával. Négy tudás szintet és négy alkalmazási módszert különböztetünk meg. A négy módszer a következő:

- On line - kötelelet használunk segédeszközként
- Freestyle - lovaglás szárkontaktus nélkül
- Liberty - játék szabadon

- Finesse - lovaglás szárkontaktussal

A tudás szintek a következők:

- Az első szinten megtanuljuk az alapokat 3,5 méteres kötéllel.
- A második szinten a kötél hossza hét méter és a Freestyle alapjait sajátítjuk el egy csomózott kötőfékkel. Ezen a szinten már elérünk egy olyan tudást a lovak pszichológiáról, ami nagyban segít, hogy magasabb szinteket érjünk el.
- A harmadik szint három módszerből áll: On line (a kötél hossza nem változik, de nehezebb feladatok következnek), Freestyle (kantárral és répabottal) és Liberty (alapok).
- A negyedik szint már a finom mozdulatokról és a tökéletes kapcsolatról szól a ló és a lovas között. A On line-t 15 méter kötél segítségével végezzük, a Freestyle módszernél egy nyakmadzaggal és egy répabottal irányítjuk a lovat, a szabad játék alkalmával a ló és a lovas összetettebb feladatokat hajt végre, a Finesse segítségével pedig megtanuljuk “összeszedni” a lovat és a zabla segítségével elérni, hogy ütemesen dolgozzon, elengedett legyen tarkójából és a súlypontja hátra kerüljön. Ilyenkor a ló vállai szabaddá válnak, és így maximális erő kifejtésre képes.

Az elért tudásszintet vizsgákkal bizonyítjuk. A vizsgák letétele után lehetőség nyílik arra, hogy instruktorok lehessünk, akik a ló és a lovas oktatásával foglalkoznak és táborokat vezetnek.

A hét játék

A Parelli-féle kiképzés az úgynevezett hét játékon alapul. Ezt a lovak egymás között játsszák hierarchia kialakítás céljából. A rangsor elején áll a vezércsődör, illetve a vezérkanca, aki az egész ménest irányítja. Minden tagnak megvan a maga pozíciója, azonban ezt a pozíciót minden egyes nap meg kell, hogy védjék.

A barátkozós

A barátkozós játékkal deszenzitizáljuk a lovat, vagyis érzéktelenítjük azokkal az ingerekkel és dolgokkal szemben, amiktől fél. A barátkozóást alapjátéknak tekinthetjük, ami nélkül a többi feladatot nem lehetne végrehajtani. Az első lépés a kézzel való deszenzitizálás, ami annyit jelent, hogy a lovat mindenhol megérintjük, anélkül, hogy bármilyen módon reagálna. Azután a répabottal simítjuk végig, majd fölötte és mellette csapkodunk vele. A barátkozós játékhoz még az „érintsd meg” is hozzátartozik. Ez azt jelenti, hogy valamelyik testrészével meg kell, hogy érintsen egy tárgyat. Például, az orrával megérinti a pályán elhelyezett hordót, vagy át kell, hogy sétáljon egy leterített műanyag fólián. A barátkozós játék jelentősége abban van, hogy fejleszti a ló önbizalmát és segít a relaxálásban.

A sündisznós

A sündisznós játék már egy aktív játéknak számít, ami abból áll, hogy a lónak reagálnia kell a nyomásra. A nyomás négy fázisból áll, ami a nyomás erősségétől függ. A következő erősségi fázisokat különböztetjük meg: szőr, bőr, izom, csont. Ez azt jelenti, hogy addig növeljük egyenletesen a nyomást, amíg a ló nem reagál rá. Ha a negyedik fázisig eljutunk, és akkor se mozdul el, akkor ezt kitartjuk, hiszen ez az állapot kényelmetlen a lónak, és biztosan rá fog jönni a feladat lényegére. A kívánt, megfelelő mozdulat után, hirtelen levesszük a nyomást róla. Pl. feladat lehet, hogy ennek a módszernek az alkalmazásával a ló a következő műveleteket hajtsa végre: far és a váll kiterelése, hátralépés, vagy a fej lehajtása. A sündisznó játék célja, hogy a ló a legapróbb nyomásra is reagáljon.

A hajtós

A hajtós játék nagyon hasonló a sündisznóshoz, azonban a ló és lovas között nem jön létre fizikai kontaktus. Folyamatos és ritmikus mozdulatokkal érjük el, hogy a ló reagáljon. A játék ebben az esetben is négy fázison keresztül valósulhat meg, és az egyik fázisból a másikba való átlépés, a távolság csökkenését eredményezi. Az első fázisban a lovas meghatározott távolságra

helyezkedik el a lótól, míg a negyedik fázisban jön létre a fizikai kontaktus, amikor az érintést ritmikusan kell végezni. Ezzel a módszerrel is azokat a feladatokat végezzük el, mint a sündisznós játéknál. Ha már magasabb kiképzési szinteken vagyunk, akkor akár több méter távolságról is irányíthatjuk lovunkat, illetve kontrolálhatjuk mozgását.

A jojó

Az első három játék az alapok közé tartozik, ezeket követően csak kombináljuk a tanultakat. A jojó játék lényege az, hogy a lovat képesek legyünk hátraleptetni és visszahívni magunkhoz, anélkül, hogy ellépnénk az alapállásból. A négy fázis itt is megtalálható: először a mutatóujjunkt mozgatjuk, azután a csuklónkkal rázzuk a vezetőszárat, majd az alkarral és legvégül a teljes karunkkal. Ha a ló a legkisebb jelét is mutatja a hátralepésnek, akkor levesszük a nyomást és magunkhoz hívjuk. Ha már kitűnően végezzük a feladatot, akkor növelhetjük a távolságot, vagy a játékot, egyenlőtlen domborzati formákon is játszhatjuk.

A kör

A körjátékot sokszor összekeverik a futószárazással. Míg a futószárazásnál folyamatos előrehajtást tapasztalhatunk, addig itt megtanuljuk, hogy mi az a neutrális viselkedés. A játék három részből áll: küldés, engedés és behívás. Miután jojó-játékkal hátraküldjük a lovat, a karunk kitartásával eldönthetjük, hogy milyen irányban végezze a köröket. Ha a megfelelő jármódban halad a ló, akkor nincs más dolgunk, csak neutrálisnak maradni. Ez azt jelenti, hogy megállunk egy helyben, nem nézünk a lóra, nem adunk semmilyen nyomást, csak hagyjuk, had körözzön körülöttünk. Néhány kör után behívhatjuk hozzánk, ami farkitereléssel történik. A magasabb kiképzési szinteken álló lovak akár több tíz kört is képesek megtenni lovasuk körül, anélkül, hogy megtörnék a jármódot.

Az oldalazás

Az oldalazás játék nagyon látványos, hiszen a ló kiinduló helyzetéből oldalra lép. Ezt a hajtós játékkal taníthatjuk meg, először apró lépésenként, majd hosszabb távokon is. A ló lépésben, ügetésben és vágásban oldalazhat, illetve féloldalazhat is. Megtaníthatunk olyan díjlovas

feladatokat is, mint a „*farat be*” vagy a „*vállat be*”, esetleg ezzel a játékkal segíthetünk a lónak az ugrásváltás elsajátításában.

A rés

A résjáték lényege, hogy a ló szűk helyeken is gond nélkül átsétáljon. A valódi cél pedig az, hogy a játék segítségével megtanítsuk a lovat, hogy félelem nélkül menjen fel a lószállítóra. A legtöbb lónak problémája van a lószállítóval, mert természetüknél fogva klausztofóbiásak. A feladat első lépése az, hogy a ló nyugodtan és magabiztosan átsétáljon a karám (fal) és az ember között, azután farkitereléssel visszafordítva újra átsétál ugyanazon a helyen, miközben a lovas egy pontban marad. A helyet fokozatosan szűkíthetjük, majd két oszlop között is gyakorolhatunk.

A másik része az ugratás. Mivel az ugratás egy domináló sportágnak számít, és terepen is találkozhatunk akadályokkal, ezért meg kell tanítani lovunknak, hogy átugorja őket. Először kisebb hordókat fektethetünk le egymás mellé, majd csak egyet, és végül felállított hordókat is ugrathatunk. Ehhez a feladathoz elengedhetetlen a magabiztosság, de az ugratással óvatosan kell bánni, nehogy megunja.

A felsorolt játékok egyszerűnek tűnhetnek, és nem is nehéz megtanítani az alapokat. De a hét játék nem csak hét játékból áll! Csak a képzelet és a kreativitás szab határt annak, hogy mit hozunk ki belőle. Ha folyamatosan csak ugyanazokat a feladatokat végezzük, akkor a lovak ráunnak, nem csinálják tovább, esetleg rossz szokásokat vesznek fel. Azonban ha ügyesen variáljuk ezeket, vagy különböző tárgyakat vonunk be a játékba, akkor mentálisan fitten tarthatjuk lovunkat és a kapcsolat is erősödik köztünk.

Sajnos, a ló és az ember között egy óriási szakadék áll, ami megakadályozza a helyes kapcsolatot számukra. Ez pedig az, hogy az embereknek ragadozó ösztöneik vannak. Gondoljunk csak bele, hogy, ha valamire nyomást gyakorolunk, akkor azt hirtelen tesszük, és lassan szüntetjük meg azt. Példának a macskát veszem alapul. Amikor a macska egeret fog, akkor hirtelen támad, a karmait mélyen a zsákmányába ereszti és fokozatosan enged a szorításán. Az emberek stresszhelyzetben minden idegszálukkal megfeszülnek, és csak lassan nyugodnak meg. A lovak viszont fordítottan viselkednek. A nyomást fokozatosan növelik és hirtelen engednek. Például, ha egy nem kíváncsi egyed közelít feléjük, először a füleiket hátracsapják, azután szúrósan a másokra néznek, hátat fordítanak neki, és ha még mindig nem sikerült elüldözni a másikat, akkor rúgnak. Ez is lehet először csak egy lábemelés, egy figyelmeztető rúgás és csak a végső esetben találják el a társukat. Ha ez sikerült nekik, akkor rögtön fölengednek és megnyugodnak. A lovak a ragadozó-viselkedési módokat nagyon könnyen felismerik, vagy védekeznek vele szemben, vagy pedig elmenekülnek előle. Az evolúció során olyan finomra fejlesztették érzékeiket, hogy a legapróbb energiaváltozásokra is reagálnak. Ők nem azért viselkednek így, mert azt gondolják, hogy az emberek bántani fogják, hanem mert biztosak abban, hogy a ragadozó meg fogja őket ölni!

A hét játék segít az embernek, hogy felhagyjon a ragadozó-viselkedéssel és megtanítsa a lovak kommunikációjára. A lovat pedig abban segíti, hogy ne prédaálltaként viselkedjen, hanem az embert alfának, vezetőnek fogadja el.

A lovak személyisége

Linda és Pat Parelli közös munkával megszerkesztették a *Horsenalityt*, azaz a lovak személyiségének négy csoportját. Ennek segítségével a lovakat különböző kategóriákba sorolják, és annak megfelelően tanítják őket.

A lovak agya két agyféltekéből áll, mint az embereké. Minden egyednél, vagy az egyik, vagy a másik félteke dominál. Az egyik vagy a másik agyfélteke működése más és más viselkedési formát, elmeállapotot idéz elő. A jobb agyfélteke funkciói közé tartozik az ösztön, és a ragadozótól való félelem. Amikor a jobb agyféltekét használják, akkor frusztráltak, félősek és öntudatlanul gondolkodnak. A biztonságot keresik, bármi áron. Viszont ha a bal agyfélteke lép működésbe, akkor magabiztosak, dominánsak és egy adott helyzetben képesek gondolkodni. Ezek a lovak nem félnek az emberektől, sőt uralkodni akarnak rajtuk.

A felosztás másik két csoportja a lovakat introvertált, és az extrovertált típusú lovakra osztja. Az introvertált egyed, alacsony energiájú, zárkózott, magába forduló és nehezen nyit a külvilág felé. Azonban az extrovertáltak energikusak, és nyitottak a külvilágra.

Ha ezt a négy csoportot variáljuk, a lovak négy személyiségtípusát különböztethetjük meg: bal agyféltekés extrovertáltat, bal agyféltekés introvertáltat, jobb agyféltekés extrovertáltat és jobb agyféltekés introvertáltat.

Vizsgáljuk meg ezeket egy kicsit közelebbről. A bal agyféltekés extrovertált lovak általában nagyon játékosak és kíváncsiak. Imádnak játszani a ménes tagjaival, különböző tárgyakkal és az emberekkel. Az emberek viszont ki akarják őket képezni, ami nem túl izgalmas számukra, ezért általában csintalannak vagy kezelhetetlennek nevezik őket. Ezek a lovak okosak, barátságosak, karizmatikusak és dominánsak. Hajlamosak a harapásra.

A bal agyféltekés introvertáltak is dominánsak, azonban ők nem ilyen energikusan teszik ezt. Ezeket a lovakat általában lustának nevezik. Semmit nem tesznek meg az embereknek, csak

ellenkeznek velük. Motiválatlanok, az ételen kívül semmi sem foglalkoztatja őket, ugyanakkor nagyon okosak is. A mottójuk az lehetne, hogy: nem fogom neked megcsinálni, hiszen én vagyok a főnök!

A jobb agyféltekés extrovertáltakat sokszor örülnek titulálják. Idegesek, feszültek és aktívak. Ha egy helyzetben nem érzik jól magukat, akkor menekülnek. Az emberek erősebb zablával, lekötőkkel próbálják őket visszatartani, de ez csak még nagyobb frusztrációt okoz nekik. Ezek a lovak impulzívok, könnyen pánikba esnek és hajlamosak az ágaskodásra. Amikor megijednek, akkor a szó legszorosabb értelmében a lovasra ugranak, illetve átgázolnak rajta. Ez a viselkedés az ösztönön alapszik, mivel ha csoportba verődnek a prédaállatok, akkor kevesebb az esély, hogy őket támadják meg a ragadozók.

Viszont, ha egy jobb agyféltekés introvertált kerül veszélyhelyzetben, akkor a biztonságot nem máshol keresi, hanem a saját kis világában. Nem mutatja ki, hogy fél vagy frusztrált, hanem bezárkózik, nem mozdul, esetleg katatónikussá válik, és amikor már túl nagy rá a nyomás, akkor robban. Az ilyen viselkedést az emberek félreérthetik, és azt gondolhatják, hogy nyugodt lovagról van szó, ám egy idő után kirobbannak, ami nagyon veszélyessé teszi őket. Általában félénkek, nem tudnak gondolkodni, kiszámíthatatlanok és sokat hezitálnak. A hirtelen és gyors rúgás tapasztalható náluk. A katatón állapotban lévő lovak, pedig a legnehezebben kezelhetőek. Ilyenkor ezek a lovak nem pislognak, szemeik homályossá válnak, légzésük felszínessé válik, és sokszor lehajtják a fejüket. Olyan mélyre mennek a saját “kis boldog világukba”, hogy nem képesek mozdulni sem.

A lovak nem feltétlenül mindig a személyiségtípusnak megfelelően viselkednek. Egy bal agyféltekés egyed is félhet, megijedhet, és jobb agyféltekéssé válhat. A frusztrált lovak sem mindig jobb agyféltekések, sokszor előfordul, hogy a bal agyfélteke veszi át viselkedésük felett az irányítást. Az introvertált lónak is lehet extrovertált napja, sőt az energikus és játékos lovak is lenyugodhatnak. Ez mind a környezettől és az adott helyzettől függ.

Ha ezeket a személyiségtípusokat megértjük, és kielégítjük szükségleteiket, nagyon sok pozitív tulajdonságot hozhatunk felszínre. Megfelelő kiképzéssel minden ló képes arra, hogy megfeleljen elvárásainknak. A módszerrel jelentős eredményeket érhetünk el, legyen ez díjugratás, díjlovaglás, military vagy akár hobbi szintű lovaglásban is.

Kiképzési módszer

A ló és lovas közötti probléma gyökere valójában abban rejlik, hogy mindegyik lovat ugyanazon módszer elvei szerint tanítják, és ha valamelyik egyed nem úgy viselkedik, mint amit a képzésben elvárnak, akkor kezelhetetlenné nyilvánítják. Pedig csak egyszerűen más elvárásokat kell beiktatni a tanításába. Gondoljunk csak arra, hogy a gyerekek sem reagálnak ugyanúgy egyazon nevelési módszerre. A lovaknál a négy személyiségtípusú lovat, négy különböző módon kell képezni. Például, egy bal agyféltekés extrovertálthoz nem közeledhetünk olyan finoman és nyugodtan, mint ahogy egy jobb agyféltekés introvertálttal tennénk. Teljesen más taktikákat kell alkalmazni arra, hogy lenyugtassunk egy jobb agyféltekés extrovertáltat, mint hogy felkeltsük egy bal agyféltekés introvertált ló kíváncsiságát. Mindegyik személyiségtípusnak megvan a megfelelő energiaszintje, kiképzési folyamata és filozófiája.

A lovaknak négy alapvető dologra van szükségük: biztonságra, kényelemre, játékra és élelemre. Ha ezek az elemek egymásra épülve adottak egy lónál, akkor az mentálisan, emocionálisan és fizikailag is teljes. De mindegyik személyiségtípusnak megvan az az eleme, amire a legnagyobb szüksége van. És ha ezeket megadjuk neki, akkor boldogan épít ki velünk kapcsolatot, és elfogad mint vezetőt.

Nézzük meg, mire van szükségük a különböző személyiségtípusoknak. A jobb agyféltekés extrovertált a biztonságot és a kényelmet keresi. A folyamatosság és a rutin megnyugtatja őket és lehetővé teszi a gondolkodást. Ugyanakkor a lovasnak fel kell vennie az energiájukat és aktívnak kell lennie. Ha valamitől megijednek, akkor a legcélszerűbb az, ha elvisszük egy olyan helyre, ahol biztonságban érzi magát. Azután, megint nyomást gyakorolunk rá. A két bűvös szó számukra, a megközelítés és a visszavonulás. Ezt addig gyakoroljuk, míg meg nem szüntetjük a pánikot. A másik fontos dolog, hogy bebizonyítsuk tanítványunknak, hogy nem kell félnie, hiszen mi itt vagyunk, a vezetők. De ez nem egyenlő azzal, hogy ráerőltetünk valamit, hiszen egy jó vezető soha nem taszítja bele tanítványát a szakadékba. Egyszerűen csak kinyilvánítja azt, hogy ő tudja a félelemre a megoldást.

Majdnem ez a helyzet a jobb agyféltekés introvertáltaknál is. A legrosszabb, amit tehetünk az, hogy túl nagy nyomást gyakorolunk rá, és kényszerítjük a feladat elvégzésére, hiszen ők addig nem tudnak megmozdulni és gondolkodni, míg nem érzik magukat biztonságban. Legyünk nyugodtak, és várjuk meg, hogy hogyan döntsenek. Ha észrevesszük az apró jeleket (nyalogatja a száját, sóhajt, prüszköl), amik megmutatják, hogy a ló felengedett és képes gondolkodni, nyert ügyünk van. Ha a ló katonán állapotba kerül, a legrosszabb megoldás az, ha arra ösztönözzük, hogy mozogjon és csináljon valamit. Ezeknél a lovaknál már az is nagy nyomásnak számít, ha ráfókuszálunk, vagy feléjük fordulunk. Meg kell várnunk, hogy kizökkenjen ebből az elmeállapotból, úgy, hogy, hogy leülünk mellé és várunk. Egy idő után fel-fel pillant majd, vagy mozgatni kezdi füleit, majd óriásikat sóhajt és prüszköl, ekkor folytathatjuk a munkát.

A bal agyféltekés extrovertált lovak már eleve biztonságban és kényelemben érzik magukat. Amire szükségük van, az a játék, valamint a kreativitás és a képzelőerő. Ha valami unalmas számukra, akkor ők maguk találhatnak ki új játékokat. Ha gyorsak, energikusak vagyunk és magunkra tereljük a figyelmét, akkor ez a típus a legideálisabb viselkedési formákat mutatja, mint például a magas fokú figyelem, a kötődés, a kíváncsiság és a játékoság. Azonban a bal agyféltekés introvertált lovakat nem feltétlenül a játék köti le. A játék mellett fontos a motiváció is, ami jutalmazásban nyilvánul meg. Ez lehet élelem (általában a leghatékonyabb), simogatás, vagy akár néhány perc pihenő is. Nagyon gyorsan elunják magukat

és előtérbe kerül az ellenszegülés a megadott feladatokkal szemben. Ezért a kiképzés nem szabad, hogy egyetlen dologból álljon, hanem több különböző feladatból kell felépülnie.

Mivel a bal agyféltekés lovak nem kedvelik a folytonosságot, ezért az embernek le kell győznie azt a belső késztetést, hogy ha valami jól sikerült, azt újra és újra megtegye. Miért is csinálnák meg ezek a lovak még egyszer ugyanazt, amit már tökéletesen véghezvittek?! A másik nagy hátrányunk az, hogy ha valami nem úgy megy, mint ahogy azt mi elképzeltük, akkor mérgessé és frusztrálttá válunk, amit a bal agyféltekés egyedek megéreznek, és nagyon könnyen kihasználják, ha a ragadozó emocionálisan viselkedik. Ellenszegülnek és vesznek. Így tudatják, hogy ők nyertek. Háttérbe kell helyeznünk azt a tulajdonságunkat, hogy túlságosan célorientáltak vagyunk. A lovak csak a jelenben élnek, nem törődnek se a múlttal, se a jövővel. Mi viszont vagy a múltbéli események miatt rágódunk, vagy szorongunk a jövőtől. Érdekes módon a lovaink ezt észre is veszik...

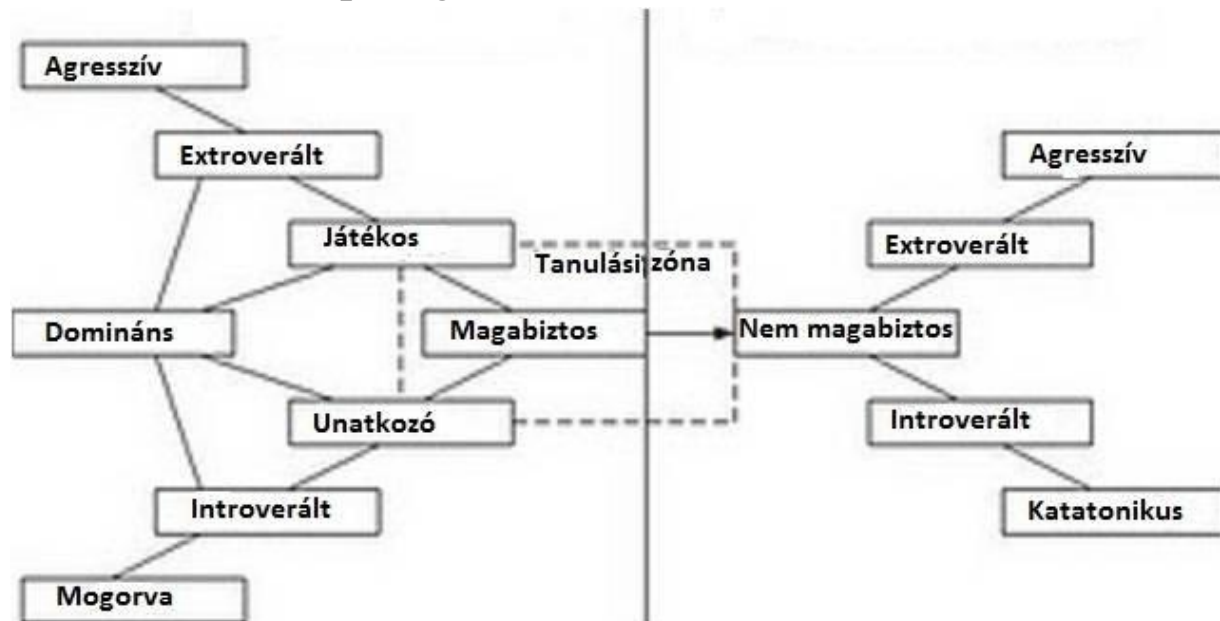
Léteznek olyan lovak, amelyek nem csak egy személyiség csoportba sorolhatóak be. Ezeket *Jekyll és Hide-féle* lovaknak nevezzük. A ló másik személyiségét előhozhatja egy ismeretlen szituáció vagy a túl nagy nyomás, esetleg a stressz. Ezt a viselkedési formát nagy szakértéssel és rutinnal kell kezelni, hiszen aki tudja, hogyan kell viselkedni az egyik fajta személyiségcsoporttal, nem biztos hogy a másikban is megfelelően jártas. A helyzettől függően egyik pillanatról a másikra kell átváltani stratégiáját, energiáját és képzési módszerét, ami nem könnyű.

Láthatjuk azt, hogy a Parelli-féle természetes lókiképzés nem csak nevelési eszköz a lovak számára, hanem egyfajta életmód is. Számtalan személyről tudok, akik ezt a módszert használják és nem csak a lovakkal való kapcsolatukat változtatták meg, hanem az életüket is. Tényleg megtanít egy olyan gondolkodásra, ami segít a mindennapi életünkben, amivel kiegyensúlyozottak lehetünk, ami jobb emberré tesz bennünket.

A Parelli-módszer alkalmazásával elérhetjük, hogy a személyiségtípusok rossz és extrém tulajdonságainak intenzitását lecsökkentjük, illetve teljesen megszüntetjük őket. A jobb agyféltekés lovat magabiztosabbá tehetjük, vagy a bal agyféltekés érdeklődését felkelthetjük. És olyan feladatokat végezhetünk velük, amiről azelőtt csak álmodni tudtunk volna. Mindenki rá bírja kényszeríteni a lovat a munkára, de csak kevesen tudják elérni azt, hogy a ló örömmel végezze a feladatokat. A Parelli módszer alapvető célja, hogy fejlessze az ember és a ló közötti kötődést. Azonban alapvető probléma e módszer gyakorlati alkalmazásában az ember pszichológiai beállítottsága és tanulási képessége. Tapasztalható, hogy a lovasokban különböző félelmek lesznek úrrá (félelem a lótól, a lovaglástól, a kudarctól és a meg nem feleléstől), ami hátráltatja a munkát. E probléma elhárítása érdekében aktív szerepet játszik Dr. Stephanie Burns pszichológus, aki úttörő módszereket alkalmaz. Segít megérteni a félelem lényegét, a tanulási képességeket és a kommunikációt. Pat és Linda Parellivel együttműködve azon dolgozik, hogy a Parelli módszer követői alkalmazva az ő tanításait, könnyedén boldoguljon a lovakkal, sőt az emberekkel való kapcsolat fölépítésében is.

A lovak tanulási képessége

Ábra 1: tanulási képességek

Az ábrán (ábra 1) azt láthatjuk, hogy a lovak hogyan képesek tanulni. Az ábra jobb oldalán a jobb agyfélteke funkciói láthatók, bal oldalt pedig a bal agyfélteke. A kis téglalapok mutatják, hogy milyen elmeállapotok lehetségesek egy adott féltekén.

Ahhoz, hogy egy jobb agyféltekés ló képes legyen tanulni, a bal agyféltekét kell, hogy használja és magabiztosabbá kell, hogy válnia. Viszont, valamilyen szinten, a jobb agyfélteke is működésbe kell hogy lépjen, mivel a bizonytalanság arra készteti, hogy valami újat tanuljon. Ha azonban nagymértékben használja a jobb féltekét, akkor az ösztön és a félelem dominál, ami miatt nem tud gondolkodni. A jó természetes-lókiképző harmóniát állít fel a dominancia és a félelem között.

Kutatásom célja

2011 második felében egy széleskörű kutatást végeztem Vajdaság területén, amivel feltérképeztem az itteni lovak személyiségtípusát, illetve kivizsgáltam a lovasok tudását. Azt szeretném bebizonyítani, hogy a lovas kiképzési módszere igenis hat a ló személyiségére és felfedni, hogy milyen kiképzési stílusok milyen személyiségeket eredményeznek.

Kutatásomban 12 lovast és 39 lovat vizsgáltam ki kérdőívek segítségével (ábra 6, 7, 8, 9). Jártam Csókán, Zentán, Adán, Felsőhegyen, Kishegyesen, Martonoson és Topolyán. Először olyan személyeket kerestem föl, akik több lovat tartanak, mert így biztosabb eredményeket kaphatok. Az első kérdőív általános kérdéseket tartalmazott, a lovas tudásáról és kiképzési módszeréről. Azután egy táblázatot kellett kitölteniük, arról, hogy milyen személyiségűek a lovai. Lovakra jellemző tulajdonságokat sorakoztattam fel és értékelniük kellett, hogy az adott lónál jelen van-e és ha igen, milyen intenzitással van jelen az a tulajdonság. Utána személyesen is felmértem a lovak típusát és játszottam velük a hét játékot. Figyeltem a viselkedésüket, a testbeszédüket és, hogy hogyan kommunikálnak velem. A kérdőíveket és a terepmunka eredményeit összegeztem, és feltüntettem az úgynevezett *Horsenality chart*-on.

A *Horsenality chart*, a négy személyiségtípust mutatja be. Tulajdonságok és azok intenzitása van felsorakoztatva. Ha kitöltjük egy adott lóra, akkor megállapíthatjuk a személyiségét. Ahol a legtöbb jelölés található, olyan személyiségű a ló.

Név: Liza

Extroverált

- könnyen gyorsul
- magas energia
- gyors
- hajlamos a futásra
- robbanékony
- nyugalom
- éber
- plánoló
- hajlamos az elrohanni/átgáskodásra
- átrohan az emberen
- magas fejtartású
- merev
- túlreagáló
- előre törő
- feszült
- csendes/engedelmes
- bizalmatlan
- hezitáló
- hajlamos a rúgásra (féltőlmeiből)
- meglágy, majd kibukkan
- kiszámíthatatlan
- féltékeny/szegröntös
- nem gondolkodik
- katalitikus
- lusta
- malakas
- unatkozó
- élel orientált
- motivált
- veszkesedő/órádos
- érdektelen
- érzékeny
- okos
- barátságos
- kicsattanó
- akaratos
- széjjas
- rosszakikó
- reagáló
- konzervatív
- újkeles

Introverált

- könnyen lassul
- alacsony energia
- lassú
- megállásra hajlamos

Bal agyféltekés

- domináns
- lökődősődő
- toleráns
- közömbös
- magabiztos
- kíváncsi

Jobb agyféltekés

- Rettegő/ideges
- Védekező
- Reagáló
- Érzelmes
- Nem magabiztos
- Könnyen megijed

amelyikek már régebb óta nála vannak, ugyanúgy viselkedtek mint ő. Elmesélte, hogy milyen neveletlenek, gyorsak és hányszor dobták le a hátukról a lovaszt. A terepmunkán is azt tapasztaltam, hogy a legtöbb ló jobb agyféltekés extrovertált típusú. Amikor az egyedüli bal agyféltekés introvertált következett, aki elmondása szerint, egy rendkívül nyugodt ló, soha nem akar szaladni, az hirtelen extrovertált tulajdonságokat mutatott. El akart rohanni, elhúzott és nagyon dominánsan viselkedett. Véleményem szerint ez azért volt, mert én más energiaszinttel közeledtem hozzá, mint a tulajdonosa. Ha a Parelli módszerével képeznénk tovább, akkor a rossz tulajdonságait elhagyná, de mégis kicsit energikusabbá válna.

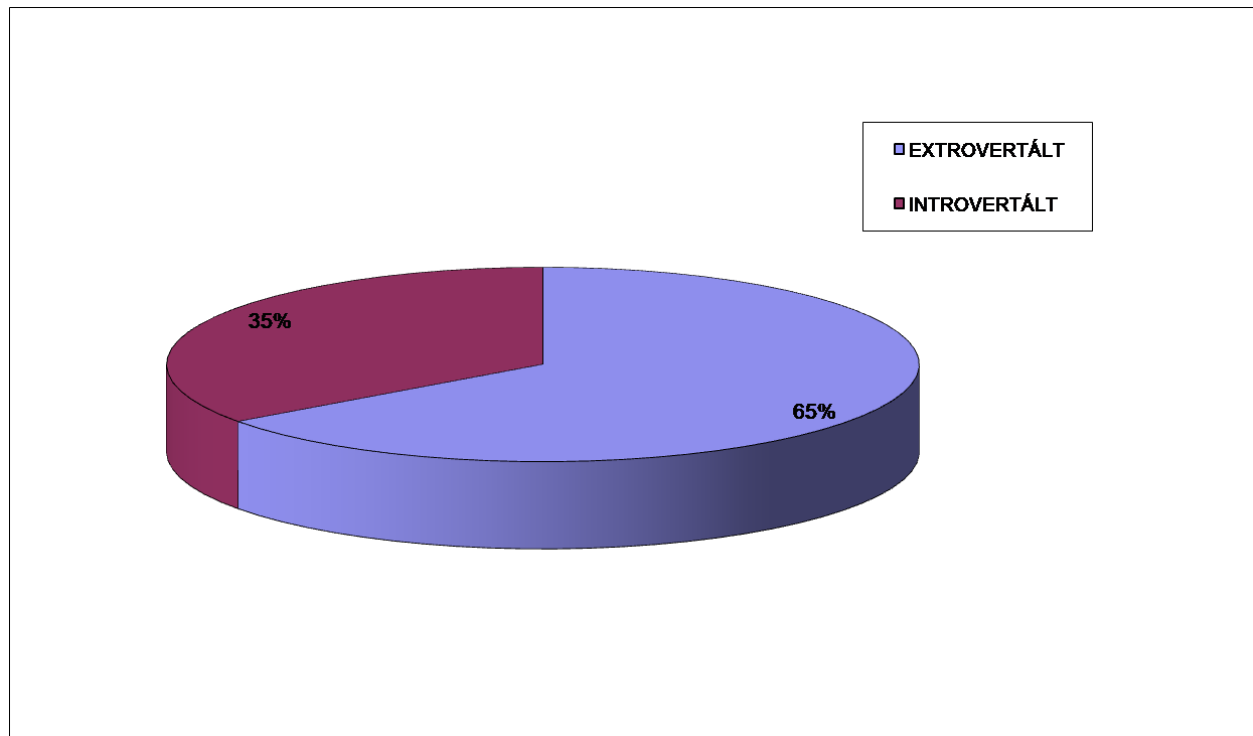
Egy másik példám egy kishegyesi család. Mindegyik családtagnak megvolt a saját ló, sőt valakinek több is jutott. Az energikus apa lovai mind extrovertáltak voltak. A lánya, igen nyugodt és kiegyensúlyozott személyiségű, az ő lója bal agyféltekés introvertált volt.

Megállapítható az, hogy ha a ló személyisége idomul a lovaséhoz, az rengeteg nemkívánatos rossz tulajdonságot idéz elő. Persze, a genetikának van a legnagyobb szerepe a személyiség típusokban, de a környezet is hatással van rá, legyen szó emberekről vagy más lovakról.

Kishegyesen szerencsém volt egy póni ménest is feltérképezni. A pónikon gyerekek lovagolnak, ők tanítják, etetik őket. Érdekes volt megfigyelni, hogy a ménes minden egyes tagja hasonló viselkedési formát mutatott. A lovak, mind bal agyféltekésnek bizonyultak, és sokan nagyon dominánsak voltak. Pedig itt nem beszélhetünk arról, hogy a gazda személyisége miatt viselkedtek ugyanúgy, hanem véleményem szerint a ménes, mint közösség hatott rájuk. Voltak extrém viselkedésűek, mint például az a kis póni, aki gond nélkül elhúzott, de voltak alacsony intenzitású viselkedésformák is. Viszont mindnek egyforma személyisége volt!

A gondot szerintem az okozza, hogy az ember és ló viszonya fordítva kellene, hogy történjen, - a ló kell, hogy meghatározza a lovas viselkedését, és a kiképzés is erre kell, hogy épüljön, így elkerülhetőek a magatartási problémák, és ki tudjuk hozni a legjobbat az adott személyiségből. Sajnos, ezt a felfogást nagyon kevés helyen tapasztaltam. A kérdőívben szerepelt egy utolsó kérdés, ami arról szólt, hogy a kérdőív állításai minden lóra igazak-e. Az alanyok háromnegyede azt a választ karikázta be, hogy „igen, igazak”, és csupán egynegyede azt, hogy „nem mindig”. Egyetlen egy személy sem választotta a „nem” állítást. És főleg azok a tulajdonosok jelölték meg az „igent”, akiknél problémás viselkedést tapasztaltam. Ez szerintem, igencsak elszomorító adat.

Azok a vizsgált lovak, amelyek végeztek talajgyakorlatot, 60%-a extrovertált, míg 35% introvertált (ábra 3). Ez azzal magyarázható, hogy ezek a feladatok, mint a hét játék vagy a Mony Roberts-féle csatlakozás, energikusabbá és készségesebbé teszik.

Ábra 3: a talajgyakorlatot végző lovak struktúrája

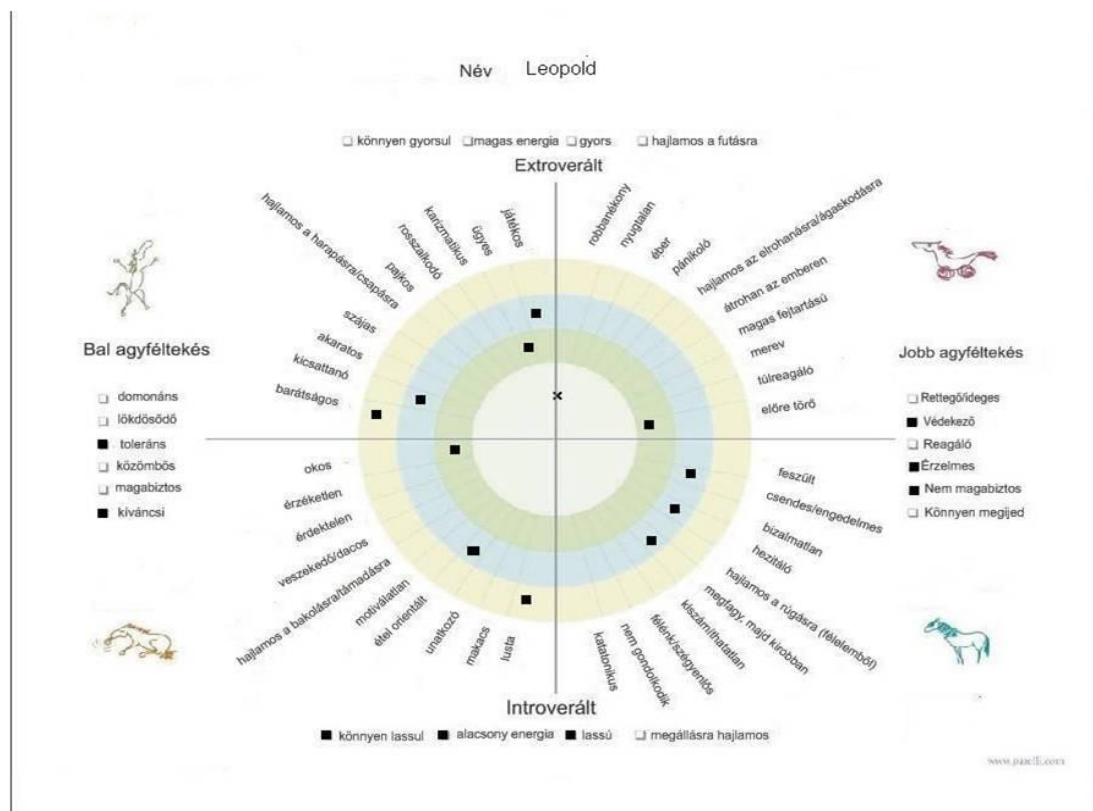
A lovam, Dolly a Parelli - módszer előtt extrémén jobb agyféltekés introvertált volt. Ahogy belemélyültem a természetes kiképzésbe, és gyakoroltam vele, egyre többet kezdte el használni a bal agyféltekéjét. Amióta pedig a természetét is felhasználva tanítom, egy bal agyféltekés introvertált/extrovertált lóvá vált, és egy tökéletes harmónia alakult ki személyiségében. Általában introvertáltan viselkedik, úgy is gondolkodik, de ha kell, akkor nagyon energikus és játékos. Mivel a játékok dinamikusan folynak, bármilyen jármódot is választok, készségesen eleget tesz a követelményeknek. Az alapszemélyisége bal agyféltekés introvertált, ennek megfelelően képzem, de nem jellemző rá az a lassúság és makacsság, ami ennél a személyiség típusnál megtalálható.

Az eredmények kimutatták, hogy a lovak 59%-a extrém viselkedési formát mutatott. Meghökkenítő számadat, hiszen ezek az egyedek veszélyesek az emberre. Rengeteg történetet hallottam kutatásom során, hogy milyen veszélyes helyzetekbe kerültek a tulajdonosok lovaik miatt. És ezek nem véletlenek. Meg lehet előzni őket, csak meg kell érteni a ló viselkedését és pszichológiáját. Mivel a prédaállatok a nyomást fokozatosan növelik, ezért az is megfigyelhető, hogy a jobb agyfélteke nem egyik pillanatról a másikra veszi át az uralmat, hanem lassan és fokozatosan. Ha ezt időben észrevesszük, akkor gyökerestül megszüntethetjük a problémát és elkerülhetjük az esetleges baleseteket.

Extrém viselkedési formának számít, ha legalább 5 jelzés a rossz tulajdonságba esik. Mint ahogy az ábra mutatja, Bahiánál tizenhét tulajdonság esik az intenzív sávba, és ezek közül néhány elfogadhatatlan tulajdonság is megtalálható nála (ábra 4). Bahia bizonyult a legkezelhetetlenebb lónak, és ezt a terepmunkám is alátámasztja.

Leopold viszont egy teljesen átlagos kategóriába esik, átlagos tulajdonságokkal (ábra 5).

Ábra 5: Leopold személyisége

Érdekességek

Kutatásom során mellékesen azt is kimutattam, hogy a vezérmének és a vezérkancák mind bal agyféltekésnek bizonyultak. Ez azzal magyarázható, hogy csak azok az egyedek képesek vezetni a ménest, akik egy adott helyzetben át tudják gondolni a lehetőségeket és nem csak az ösztönök hajtják. Ezt olvasván a lovasok zöme állításomat megcáfolná és azzal magyarázná, hogy azért lett az egyed a ménes vezére, mert nagyon domináns. Azonban ez nem feltétlenül igaz. Mark Rashid könyve, a *Horses Never Lie: The Heart of Passive Leadership* ebből a szempontból nagyon tanulságos. M. Rashid kutatásai szerint, kétféle vezető lehet: agresszív és passzív. Az

agresszív ló minden pillanatban tudatja a ménes tagjaival, hogy ő a vezér, sokszor elzavarja a másikat és nagyon domináns. De a másik vezető típus, a passzív ló, nem feltétlenül domináns, és nem biztos, hogy övé az elsőbbség. Az agresszív vezetőhöz nem nyit a többi ló érzelmileg, kerülik őt, viszont a passzív vezetővel kapcsolatot létesítenek, követik, és átveszik az energiáit. Ő is bal agyféltekés, azonban nem dominánsan éri el azt, hogy a ménes vezére.

A heréltek személyisége is mind bal agyféltekés, sőt a legtöbbjük introvertált, mert ahogy a szervezetükben lecsökken a tesztoszteron, úgy válnak egyre nyugodtabbá és kiegyensúlyozottabbá.

Különleges viselkedési formák

Terepmunkám során számos ló-személyiségtypust ismerhettem meg, és nagyon sok tapasztalatot szereztem a velük való munkám során. Nem mellékes tény, hogy köztük elég különleges viselkedésűek is voltak.

Felsőhegyen volt alkalmam megismerni egy kb. nyolc hónapos csikót, Kabalát. A személyisége bal agyféltekés extrovertált volt, és igen virgoncnak bizonyult. Egészen addig a pillanatig voltam teljesen közömbös számára, amíg el nem kezdtem vele játszani. Mivel már eleve magabiztos volt, én pedig dominancia-harcot játszottam vele, ezért elkezdett harapni. Először csak csipkedett, később túlzottan beleélte magát, és ha nem lett volna rajtam több réteg ruha, akkor akár meg is sérülhettem volna. Érdekes volt megfigyelni, hogy már ilyen fiatal korban is jelentkezik a domináns viselkedés. A ménesben, más csődöröcsikóval is ugyanígy játszana, mert ily módon fejlesztik képességeiket, és tanulják a szociális viselkedést.

Norma, a bal agyféltekés introvertált kanca, teljes érdektelenséget mutatott felém. Játék közben nem reagált a fázisokra erősségére, sőt a negyedik fázisra sem mozdult meg. Egyszerűen nem volt hajlandó kapcsolatot létesíteni és kommunikálni velem. Ezt a fajta elfásultságot azok a tulajdonosok okozzák, akik folyamatosan hajtják és nyomást gyakorolnak a lóra.

A legnehezebben kezelhető ló Márkusz volt, egy nagyon domináns extrovertált fiatal csődör. Csak nagyon erős zabla segítségével bírták kivezetni a boxából és a csomózott kötőfékem felhejlesztésével sem lett könnyebb. Miután tudatosult benne, hogy dominálni szeretnék felette,

azon nyomban még kezelhetetlenebbé vált. El akart rohanni, ágaskodott, nekem jött és inkább ő játszotta velem a hét játékot, mint én vele. Nagyon nehéz volt fékezni az érzelmeimet és a félelmemet attól, hogy kárt tesz bennem. Visszagondolva másként kezeltem volna a helyzetet. Hosszabb kötélre kapcsoltam volna és biztatni arra, hogy szaladjon és tombolja ki magát. Ki kellett volna provokálnom őt, és elérnem azt, hogy az negatív érzelmei a legmagasabb szintre jussonak. Ez után következett volna be a teljes megadás.

Számomra a legérdekesebb személyiségtípus Mára volt, a jobb agyféltekés introvertált lipicai kanca. Ő volt a legbizalmatlanabb és a legfrusztráltabb mind közül. Nehezen bírtam mozgásra és legszívesebben mindig szemben állt volna velem és minden mozdulatomat leste. Nem kellett sok idő, hogy észrevegyem ez a bizalmatlanság és félelem odáig fajult, hogy amikor nem tartottam vele a szemkontaktust, vagy elfordultam tőle, akkor megtámadott. Teljes erejéből nekemrohant, azonban ha hirtelen visszafordítottam rá tekintetemet, megtorpant. Az ilyen fajta viselkedésformát úgy próbálnám kijavítani, hogy nagyon sokat játszanánk a barátkozós játékot és magabiztossá tenném az emberek között. Ha már nem okozna neki problémát az emberek jelenléte, akkor kezdenénk csak a többi játékot, de ezt is csak minimális nyomással.

Összefoglaló és további célok

Munkám és vizsgálataim eredménye azt bizonyítja, hogy Vajdaságban a kapcsolat ló és lovasa között nem megfelelő, illetve a kiképzés nem lóbarát és nem személyiségtípus függő. A lovasoknak nincs megfelelő tudásuk ahhoz, hogy a ló mentálisan és fizikailag a maximumot nyújtsa.

Segíteni szeretnék a vajdasági lovasoknak abban, hogy megfelelően képezzék lovaikat, és tanulják meg az alapokat ahhoz, hogy egy jó kapcsolatot alakítsanak ki lovaikkal. Az elmúlt egy évben részben sikerült propagálnom ezt a kiképzést és eljuttatnom tapasztalataimat a Parelli-féle módszerrel kapcsolatban. A fiatal lovasok egyre inkább érdeklődnek a természetes lókiképzés iránt és gyakran segítséget kérnek tőlem.

Ezeknek az eredményeknek nagyon örülök és további céljaim közé tartozik, hogy tevékenységemet kiterjesszem egész Szerbia területére, hiszen nagyon fontos, hogy minden lovas tudatáig eljusson, hogy ezt a humánus lókiképzési módszert beiktathatják a lóval való foglalkozás bármely területére, legyen az lovasport vagy hobbi szintű lótartás.

Az interneten keresztül megpróbáltam felderíteni a Magyarországon élő lovasok létszámát, akik a Parelli-féle módszert alkalmazzák a lóképzésben. Tudomásom szerint az említett módszer népszerűbb ezen a területen, mint hazámban, de még mindig messzemenőleg nem olyan népszerű, mint azt megérdemelné és amilyen népszerű az európai fejlett államokban, Ausztráliában vagy pedig ahol létrejött, az Amerikai Egyesült Államokban.

A hosszútávú céljaim közé tartozik az, hogy instruktor legyek, illetve, hogy egy Parelli központot hozzak létre, ahol a Parelli módszert követő embereknek különböző lehetőségeket nyújtunk, mint például továbbképzés, tanfolyamok, véleménycsere...

Mellékletek

Tulajdonos: BETHU GABRIEL

Név: BETHU

Nem: ♀

Év: 19

Tulajdonság	Alacsony szint	Közepes szint	Magas szint
Játékos			
Robbanékony			
Nyugodt			X
Feszült			
Lusta			
Ügyes			
Nyugtalan			
Csendes/Engedelmes			X
Makacs			
Kötődő			
Karizmatikus			
Éber			
Bizalmatlan			
Unatkozó			
Rosszalkodó			
Pánikoló			
Alázatos			X
Hezitáló			
Étel orientál			
Pajkos			
Hajlamos az elrohanásra/ágaskodásra			
Szófogadó			X
Hajlamos a rugásra (félelemből)			
Motiválatlan			
Figyelmes			
Hajlamos a harapásra/csapásra			
Kitartó			X
Megfagy, azután kirobban			
Hajlamos a bakolásra/támadásra			
"Szájjas"			
Gyorstanuló			
Magas fejtartású		X	
Megbízható			X
Kiszámíthatatlan			
Atletikus			
Veszekedő/Dacos			

Ábra 6: Kérdőív a ló tulajdonságairól

Magábaforduló			
Akaratos			
Merev			
Állhatatos			
Félenk/Szégyenlős			
Érdektelen			
Kicsattanó			
Megbocsájtó			X
Túlreagáló			
Nem gondolkodik			
Érzéktelen			
Barátságos			X
Előre törő			X
Okos			X
Energikus			
Átrohan az emberen			

Domináns	
Magas energiájú	
Rettegő/Ideges	
Alacsony energiájú	
Lökdösődő	
Könnyen gyorsul	
Védekező	
Könnyen lassul	
Gyors	
Reagáló	
Lassú	
Közömbös	
Toleráns	X
Hajlamos a futásra	
Érzelmes	
Hajlamos a megállásra	
Magabiztos	X
Nem magabiztos	
Kíváncsi	
Könnyen megijed	
Elégedett	X
Érzékeny	
Igényes	
„Aranyos”	X

Ábra 7: kérdőív a ló tulajdonságairól, második oldal

NÉV

Mióta űzi ezt a hobbit?

- kevesebb mint egy éve
- ☒ • kettő – hat éve
- több mint hat éve

Naponta hány órát tölt lovakkal?

- harminc percet
- egy – két órát
- ☒ • több mint három órát

Milyen célra használja a lovakat?

- lovaglás
- lovaskocsizás/fiákerezés
- versenyzés
- ☒ • hobbi

Hogyan jutalmazza a lovakat?

- jutalom falat
- ☒ • simogatás
- ☒ • megdicsérés hanggal
- ahogy

Hogyan bünteti a lovakat?

- kötőfék, fejő rángatása
- ostorral fenyítés
- kézzel fenyítés
- ☒ • hang felemelése
- ahogy

Mikor jutalmazza?

- mindig, minden jó mozdulatért
- ☒ • néha, jó mozdulatért
- mindig, a tanítás elején, hogy megértse a ló mit várunk el tőle

Ábra 8: kérdőív a kikézésről

Milyen jelzéseket ad neki lovagláskor?

- csizma, comb, derék és testsúly áthelyezés
- segédeszközök (pálca, sarkantyú, szárvég)
- ☒ hangjelzés

Türelmes a lovakhoz?

- ☒ Igen, mindig
- Néha
- Soha
- a hangulatomtól függ

Könnyen dühös lesz, ha nem úgy dolgoznak, ahogy ön elképzelte?

- igen, mindig
- ☒ néha
- soha
- a hangulatomtól függ

Szokott-e talajmunkát végezni a lovakkal?

- nem, nem tudom mit jelent
- nem, nincs értelme
- ☒ igen, néha
- igen, mindig

Szokott-e a lovakkal lenni (velük való foglalkozás mellett)

- nem, nincs időm
- nem, nincs értelme
- ☒ igen, néha
- igen, mindig

A fent említett kérdések az összes lóra igazak?

- ☒ Igen
- nem mindig
- nem

Felhasznált irodalom

- Parelli: Liberty and horse behavior DVD, 2006
- Parelli: Horses and people DVD, 2004
- Pat Parelli: Natural Horse-Man-Ship, Western Horseman magazine, 2004. december
- Nikola Rot, Slavoljub Radonic: Pszihológia, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004
- Horváth Tímea, Mészáros Gyula: Animal welfare, etológia és tartástechnológia, Gödöllő, 2008
- Mark Rashid: Horses never lie: The Heart of Passive Leadership, Skyhorse Publishing, 1993
- Dr. Stephanie Burns: Move Closer Stay Longer, Navybridge Pty Ltd, 2010
- Malcolm Gladwell: Outliers: The Story of Success, Little, Brown and Company, 2008